

Світлана Авраменко, доцент

До питання про “чорний гумор” в американському модернізмі

Школа “чорного гумору” виникла у 60-і роки всередині модерністського напрямку у літературі США. 1965 року Брюс Джей Фрідмен опублікував тринадцять творів (оповідань та уривків з романів, в тому числі і своє власне оповідання “Чорні ангели”), озаглавивши цю публікацію “Чорний Гумор”. Назва прижилася, витиснувши такі терміни, що вживалися для номінації цього напрямку в американській літературі, як “магічний реалізм”, “роман абсурду”, “роман-притча”, “темна комедія”, “алегоричний реалізм” та ін.

У передмові до збірки “Чорний Гумор” Б.Дж.Фрідмен слушно акцентує відмінність творчості кожного з письменників, яких він об’єднав в одну групу [10, X -XI]. Справді, троє з тринадцяти авторів (Дж.Хеллер, В.Набоков, Е.Олбі) аж ніяк не є «чорними гумористами». Конрад Нікербокер більше відомий не як “чорний гуморист”, а як теоретик цієї школи. Серед дев’яти інших авторів, чиї твори увійшли у збірку “Чорний Гумор”, тільки семеро повною мірою виправдали реноме найбільш відомих представників школи (Б.Дж.Фрідмен, Дж. Барт, Дж.П.Донліві, Т.Пінчон, Т.Саузерн, Дж.Парді, Л.Ф. Селін). До цих семи можна додати імена ще одинадцяти авторів, які здобули безперечну репутацію “чорних гумористів”, — У.Берриуз, якого вважають одним з засновників цієї школи [I; 319], Кен Кізі, Дональд Бартельм, Джон Хоукс, Уоррен Міллер, Джорж Луїс Боргес, Леонард Коуен, Роберт Кувер, Гюнгер Грасс, Хайнрік Бойл, Чарльз Райт. Конрад Нікербокер не без підстав вважає “чорним гумористом” і Натанаела Уеста (1903-40), вважаючи його родоначальником “абсурдистської прози” і “чорного гумору” [11].

Суперечки навколо цієї школи, починаючи з її назви і самого факту її існування [3, 113], а також окреслення того кола письменників, яких можна до неї зараховувати, віддзеркалюють

складність цього явища. Слушно зауважує В.І.Оленева, що навіть якщо “чорні гумористи” не являють собою школи в точному значенні цього терміну, то “ми є свідками характерного літературного напрямку (або течії), і досить широкого, породженого специфікою американського життя, а також спільністю світогляду письменників, що відтворюють його” [5, 146].

Саме специфіка світогляду письменників є основою розмежування творів сатириків-реалістів і “чорних гумористів”, а не стилістичні засоби, багато з яких є ідентичними для представників діаметрально протилежних творчих методів. Американські дослідники творчості “чорних гумористів”, здебільшого, керуються похідним критерієм, тобто стилем твору, характеризуючи “чорними гумористами” таких письменників як К.Воннегут, Дж.Хеллер, В.Набоков, Ф. О’Коннор. Про це вже багато писали літературознавці [1; 2; 4; 5; 8], які довели, що хоча вищезгадані сатирики-реалісти, як і “чорні гумористи”, тяжіють до умовних форм оповіді, загострюючи те чи інше явище реального життя, сатирики-реалісти чинять це, аби виразити «божевільність світу, який вони зображують» [4, 356]. Сатирики-реалісти, “критикуючи, врешті-решт утверджують людину, тоді як у творах “чорних гумористів” людина розвінчується і знищується” [5, 147]. Недаремно М.О.Мендельсон називає твори “чорних гумористів” не сатирою, а “антисатирою” [4, 354].

Роберт Шоулз, визначаючи феномен “чорного гумору”, вдало вирізняє таку особливість письменників, що належать до цієї школи, як ідентичний умонастрій, який періодично виникає в історії літератури [12, 35]. Інакше кажучи, американський літературний критик говорить про специфіку світогляду представників школи “чорного гумору”. Їхні світоглядні засади, на нашу думку, можна звести до наступних тез: 1) світ і суспільство є ворожими індивідам; 2) людське існування є трагічним, бо життя позбавлене внутрішніх цінностей, є безглуздом і зводиться лише до чергування даних чуттєвого досвіду; 3) особистість у будь-якому суспільстві приречена на самотність і відчуження; 4) оскільки долю людини в ірраціональному світі змінити не можна, то письменникові залишається тільки висміяти абсурдність людського існування.

Світоглядні позиції “чорних гумористів” аналогічні до поглядів екзистенціалістів. Т.Денисова, відзначаючи спорідненість “чорних гумористів” з представниками європейських модерністських шкіл, підкреслює суто американські риси цього явища. У “чорному гуморі” «доведено

до краю, до логічного завершення філософію індивідуалізму, що служить наріжним каменем американської свідомості, американського способу життя» [1, 331]. Американський дослідник М.Ф.Шульц іде далі при відмежуванні “чорних гумористів” від екзистенціалістів, вважаючи, що перші повністю заперечують життя і людину в будь-якому суспільстві, навіть самих себе (невипадково К.Нікербокер порівнює “чорного гумориста” зі скорпіоном, що смертельно жалить сам себе [11, 60]). Натомість екзистенціалісти, заперечуючи життя, не виключають можливості, і навіть необхідності, самостверджуватися в житті. В їхньому розумінні, існувати - означає діяти, а діяти - значить самостверджуватися. Екзистенціалісти відмовляються від багатьох можливостей, що пропонує життя, на користь одного вибору, що передбачає діяльність. І коли вони роблять цей вибір і дотримуються його, то в них виникає почуття самоповаги. “Чорний гуморист” відкидає не тільки життя, але і себе в цьому світі, з якоїсь обмеженої точки зору і таким чином, цілком втрачає почуття самоповаги, він стає жертвою ентропійних сил життя, які своєю масою пригнічують індивіда [13, 6].

Тому особливостями творів “чорних гумористів”, безпосередньо пов’язаними з їхніми світоглядними поглядами, є ще й такі як: 1) відсутність визначеності у будь-чому, оскільки певність відсутня в самому світі; 2) зображення людського досвіду шляхом використання метафоричного образу лабіринту; 3) заперечення логічної причинно-наслідкової закономірності у вчинках індивіда, на якій базуються закони пізнання матеріального світу; 4) відмова від витонченої вибірковості на користь широти емпіричного досвіду; 5) зображення фрагментарної свідомості як універсально-типового явища 6) прагнення до зображення метафізичної, узагальненої свідомості з використанням міфів та притч.

Світогляд “чорних гумористів” віддзеркалюється в їхньому творчому методі, а про особливості стилю цих письменників можна говорити лише умовно-узагальнено.

Зі світоглядною позицією цих письменників тісно пов’язані такі основні особливості стилю: 1) розмивається відмінність між авторською розповіддю і мовленням персонажів, чи, за термінологією Дж.Барта, відбувається гомогенізація першої і третьої особи; 2) протягом усього твору відчувається присутність автора; 3) перевага надається внутрішньому мовленню, а серед форм останнього — потоку свідомості; 4) вільне переміщення персонажів у просторі і часі;

5) широке використання літературної пародії, літературних та біблійних алюзій, символів та алегоричної образності. Крім того у творах “чорних гумористів” часто можна зустріти сенсорну деталь, що передає відчуття, які людина одержує через усі п’ять органів чуття, при цьому слова, що називають чуттєві враження, використовуються з пейоративним компонентом значення, а це веде до створення так званої “відчуженої образності”. Щоб підкреслити абсурдність людського існування, “чорний гуморист” використовує прийом несумірності, який полягає у надуживанні деталями, що не стосуються теми оповіді. М.Ф.Шульц пише, що “чорні гумористи” дотримуються аристотелівської догми фабули специфічним способом, “шляхом збільшення випадкових і нерелевантних деталей, які набувають у тексті твору незалежного статусу. Хоча сюжет і розвиває тему, але він не завжди тісно пов’язаний з темою, і епізоди, що не стосуються теми, часто розвиваються паралельно з нею.” [13, 22]. “Чорні гумористи”, як і зрештою і сатирики-реалісти, широко вдаються до іронії — ситуативної та асоціативної. Асоціативна іронія служить для передачі тих почуттів, які, як традиційно вважалося, притаманні лише сатирі [6, 116], виникає на рівні мегаконтексту твору в результаті використання ретроспекції чи кросс-референції, тобто наскрізного ситуативного повтору, у сполученні з анахронізмами, парадоксами, гротеском, зведенням до абсурду та ін. Але якщо у сатириків-реалістів усі перераховані засоби, що використовуються для створення сатиричного ефекту, залишаються стилістичними засобами, то у “чорних гумористів”, як пише Т.Денисова, “іронія з літературного прийому переростає в творчий метод” [1, 334]. Принцип “абсолютної іронії”, з розробленої Дж. Бартом доктрини “Веселого Нігілізму”, служить у “чорних гумористів” для передачі скептичного ставлення до ірраціональності й абсурдності людського існування. Скептицизм “чорного гумориста” являє собою своєрідний захист від осоружного реально-го життя. Іронія у “чорних гумористів” набуває анигуманного змісту, оскільки вона служить ствердженню абсурдності світу і безперспективності людського існування; у сатириків-реалістів іронія має людяний характер [5, 147].

Мова творів “чорних гумористів” характеризується інконгурентністю, несполучним використанням лексем з різних стилістичних реєстрів: мовні одиниці зі зниженого реєстру можуть використовуватися поряд з лексемами книжкового, піднесеного стилю. Використовуючи цей прийом, «чорний гу-

морист» умисно підкреслює дуальність людської природи — з одного боку, його бістальний, з другого - раціональний первні. Знаменно, що часто лексеми із книжкового реєстру мови використовуються “чорними гумористами” для зображення фізіологічних функцій людського організму.

Ряд “чорних гумористів”, виходячи з того, що ірраціоналізм людського існування у фікційному літературному творі неможливо передати звичайними мовними засобами, беруться за пошуки “антимови”, “антиформ”. Роберт Шоулз поділяє “чорних гумористів” на дві групи залежно від того, чи дотримуються вони традиційного методу, чи віддають перевагу формальним побудовам [12, 5]. Формалісти удаються до різноманітних прийомів, спрямованих на “розпушення” структури літературного тексту, створюючи таким чином “антиформи” і “антимову”. Серед цих прийомів можна назвати такі як: використання речень, в яких думка обривається на півслові; численні контактні і дистантні повтори; коментар з приводу того, що було написано і критичні зауваження про те, як це було написано; численні приклади суперечностей, які можна інтерпретувати як віддзеркалення роботи людської свідомості і таке інше.

Всі ці прийоми по “розпушенню” структури тексту, на наш погляд, спрямовані на те, щоб створити ефект відчуження.

Оскільки Т.Денисова справедливо визначає “чорний гумор” як мистецтво елітарне, доступне лише читачам з відповідною підготовкою [1, 326], то можна припустити, що весь арсенал засобів, скерованих на “розпушення” структури тексту твору, служить “чорним гумористам” експериментально-го напрямку для того, щоб проникливий читач виробив аналітично-критичне ставлення до зображуваного і за накопиченням абсурдних фактів, що лежать на поверхні, проникнув у глибинний сенс твору.

Література:

1. Денисова Т.Н. Роман і романісти США ХХ століття. - К., 1990.
2. Зверев А.М. Модернізм в літературі США. - М., 1979.
3. Землянова Л. “Естетика молчания” и кризис антиискусства в США // Не-оавангардистские течения в зарубежной литературе 1950-60-х годов. - М., 1972.
4. Мендельсон М.О. Американская сатирическая проза ХХ века. - М., 1972.
5. Оленева В.И. Социальные мотивы в американской новеллистике (60-70-е годы). - К., 1978.
6. Походня С.И. Языковые виды и средства реализации иронии. - К., 1989.
7. Тимофеев Л.И., Тураев С.В. Словарь литературоведческих терминов. - М., 1974.

8. Черниченко Л.Л. Школа “черного юмора” и американский модернизм: Автореф. дис. . . . канд. филол. наук. - М., 1979.
9. Barth John. The Sot-Weed Factor. N.Y., 1967.
10. Friedman Bruce J. Forward to Black Humor. N.Y., 1965.
11. Knickerbocker Conrad. Humor with a Mortal Sting // New York Times Book Review, LXIX, pt.2, September 27, 1964, 3. - P. 60-61.
12. Scholes Robert. The Fabulators. N.Y., 1967.
13. Schultz Max. Black Humor Fiction of the Sixties. A Pluralistic definition of Man and His World. Ohio, 1973.